

Демчук Оксана Андріївна
старший викладач кафедри психології
Уманського державного педагогічного
університету ім. П.Тичини, м. Умань

Особливості формування особистості з ознаками безпорадності

Практика останніх років показує, що найчастіше найбільш багатообіцяючі проекти втрачають свою ефективність через психологічні причини: є категорія людей, які вважають за краще залишатися пасивними, уникають будь-яких ризиків, пасують при виникненні труднощів, проявляють байдужість замість ініціативи, легко впадають у відчай і навіть депресію. Песимістичні очікування людей щодо будь-яких нововведень виявляються серйозною перешкодою для розвитку в економічній, соціальній та інших сферах, тоді як оптимізм є найважливішою психологічною складовою інноваційної діяльності. Особистісна безпорадність є одним з чинників, що перешкоджають формуванню інноваційної поведінки, а самостійність – фактором, що сприяє цьому процесу.

Особистісна безпорадність – це системна якість суб'єкта, яка обумовлена симптомокомплексом певних особистісних особливостей, що виникають у результаті взаємодії внутрішніх умов із зовнішніми (системою сімейних взаємин, досвідом неконтрольованих травмуючих подій), що визначає низький рівень суб'єктності. Вона проявляється у низькій здатності людини перетворювати дійсність, керувати подіями власного життя, ставити і досягати цілі, долаючи різного роду труднощі [4]. Особистісна безпорадність проявляється у діяльності, обумовлюючи зниження її успішності.

Безпорадність пов'язують з реакцією відмови від будь-якої діяльності у складній ситуації, якщо особистість переконується у марності будь-яких зусиль, які на її думку нічого не можуть змінити. Безпорадність, що з'являється внаслідок негативної події високого ступеня, негативних життєвих подій, які йдуть одна за одною, часто призводить до затяжної депресії та стійкої дезадаптації. Окрім того, у людини з особистісною безпорадністю виникає стан безпорадності практично в кожній складній ситуації [1].

Проблема безпорадності актуальна для людини на будь-якому етапі вікового розвитку. Особливе значення вона набуває в період криз, що пов'язані із дорослішанням особистості [2]. Зовнішні соціальні чинники (невизначеність життєвої ситуації, екстраординарні життєві навантаження), накладаючись на труднощі, які виникають в результаті вікових життєвих криз, можуть стати джерелом особистісного неблагополуччя – стану безпорадності.

Зрілість особистості характеризується її розквітом, можливостями реалізації свого потенціалу, і здатністю домагатися найбільших успіхів у всіх сферах життя. Це час виконання свого людського призначення – як у професійній або громадській діяльності, так і в плані наступності поколінь. Гармонійний особистісний розвиток передбачає успішність і результативність, високу особисту ефективність та соціальну активність. Якщо безпорадність проявляється і в цьому віці, то це може свідчити не тільки про песимістичний атрибутивний стиль, установки на пасивність, але і про серйозні внутрішньоособистісні конфлікти, хронічні депресії і навіть бути причиною особистісних розладів [6]. На думку Е. Еріксона, основною проблемою зрілості є вибір між продуктивністю і інертністю, які характеризують, відповідно, прогресивну і регресивну лінії розвитку. Продуктивність, в тому числі професійна, пов'язана, за Е. Еріксоном, з турботою «про людей, результати та ідеї, до яких людина виявляє інтерес». Відсутність продуктивності, інертність веде до самопоглинання, концентрації на своїх особистісних потребах (Е. Еріксон, В. Ротенберг, А. Бодалев, Е. Єрмолаєва та ін.).

Не подолавши «синдром безпорадності» до моменту зрілості, людина, навіть ставши дорослою, залишається пасивною і залежною, що вимагає постійної турботи від близьких людей. Відбувається відставання психологічного віку від хронологічного, що призводить до реалізації інфантильних установок особистості, а орієнтація на давно сформовані стереотипи, штучне продовження стилю життя, властиве попередньому віковому періоду, набуває функції захисного механізму. І, навпаки, при високій продуктивності, прагненні до відповідальності і самореалізації, при творчому відношенні до своєї справи перед

людиною постійно відкриваються нові перспективи, відбувається найбільш повна реалізація себе.

Одним з видів діяльності, в яких проявляється безпорадність, є спілкування яке в підлітковому та юнацькому віці відіграє надзвичайну роль у формування особистості. Особистісна безпорадність проявляється в сфері міжособистісних відносин на всіх вікових етапах: суб'єкт з особистісної безпорадністю відрізняється не тільки зниженою привабливістю спілкування для себе, а й меншими здібностями для реалізації потреби в спілкуванні. Він характеризується стриманістю в міжособистісних контактах, зазнає труднощів у безпосередньому і соціальному спілкуванні, інтровертований. [5]. У безпорадних старшокласників гірше складаються стосунки з однолітками, вони менш адаптовані до соціального оточення, частіше мають несприятливий соціометричний статус, проявляють нерішучість і уникають «боротьби», відчувають меншу задоволеність взаємовідносинами, уникають взаємодії і встановлення емоційних зв'язків, проявляють більшу тенденцію до залежності, прагнуть зберігати нейтралітет у суперечках, у них відсутнє прагнення брати участь в груповому житті і домогтися більш високого статусу в системі міжособистісних взаємин, проявляють високу залежність від групи, її стандартів і цінностей. проявляють більшу залежність від групи.

Протилежною стороною особистісної безпорадності є системна якість суб'єкта – самостійність. Самостійність характеризується високим рівнем суб'єктності і обумовлює більш високу успішність діяльності. Наявність особистісної безпорадності як складної системної характеристики має специфічні прояви в сфері взаємовідносин суб'єкта, в тому числі взаємин з однолітками.

Проблема корекції безпорадності, безумовно, є актуальною, оскільки чим старшою стає людина, тим менше можливостей для корекції сценаріїв поведінки, установок і звичок особистості. Оскільки безпорадність – це відмова від активності, пасивність і уникнення необхідності долати складну ситуацію, то така позиція не може не позначитися на гармонійності дозрівання особистості. В молодості центральними віковими новоутвореннями є, з одного боку, сімейні

відносини, включаючи материнство або батьківство, а з іншого – професійна компетентність, у зв'язку з цим і прояв безпорадності закономірно буде пов'язаний із процесом формування цих новоутворень. Як результат – труднощі у створенні сім'ї та побудові якісних відносин або професійному працевлаштуванні. У юнацькому віці також буде своя специфіка – від труднощів у встановленні інтимно-особистісних відносин до несформованості системи цінностей, невизначеності у виборі професії ін.

Таким чином, ступінь продуктивності особистості у провідній або значимій діяльності, формування установок на відмову від активності, їх генералізація і закріплення, поява безпорадності, її глобалізація будуть тісно взаємопов'язані і відображатися один на одному. Затримка формування новоутворень особистості на одному життєвому етапі буде закономірно відображатися на формуванні інших. А від простору реалізації особистості і кола її взаємодії з іншими людьми буде залежати можливість компенсації безпорадності, її глобальність або локалізація.

Література

1. Батурич Н.А. Психология успеха и неудачи: Учебное пособие. – Челябинск: Изд. ЮУрГУ, 1999. – 100 с.
2. Вайзер Г. А. Смысл жизни и «двойной кризис» в жизни человека. /Психологический журнал, 1998, – № 5. – С. 3-14..
3. Подолання особистісної безпорадності студентів к навчальній діяльності: навч-метод. посіб. / Т.І.Дочимінська, Л.Я.Малімон. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – 164 с.
4. Цирич Д.А. Психология личностной беспомощности: исследование уровней субъектности. – М. : Академия, 2010. – 410 с..
5. Цирич Д.А., Веденева Е.В. Исследование успешности ведущей деятельности у испытуемых с личностной беспомощностью на разных возрастных этапах // Сибирский психологический журнал, 2009. – № 31. – С. 81–84.
6. Шиповская В.В. Взаимосвязь личностных свойств и беспомощности в сложной ситуации развода супругов // Вестник Костромского государственного

университета им. Н.А. Некрасова. Серия Гуманитарные науки, 2008. – Выпуск 3.–
С. 180 – 185.